

УДК 376.54

О. Г. САПРУНОВА

аспірант

Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди

АДАПТАЦІЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНО ОБДАРОВАНИХ УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ ЯК ІНТЕГРОВАНА ЧАСТИНА ПРОЦЕСУ ЕФЕКТИВНОГО НАВЧАННЯ

У статті розглянуто особливості адаптації інтелектуально обдарованих учнів початкової школи як інтегрованої частини процесу ефективного навчання. Досліджено основні причини розвитку шкільної дезадаптації у молодших школярів, розкрито її головні характеристики та наслідки. Визначено принципи адекватної взаємодії школи з обдарованими дітьми з метою поліпшення якості освіти.

Ключові слова: дезадаптація, інтелектуально обдаровані учні, навчання, початкова школа, шкільна адаптація.

Сьогодні в українській системі початкової освіти існує певна проблема адаптації талановитих дітей до умов загальноосвітнього закладу. Перехід із дошкільного дитинства в молодший шкільний вік пов'язаний для дитини з великими труднощами психологічного та фізичного характеру, подолання яких вимагає зусиль у дітей і педагогів. У цьому віці у школярів з'являється готовність до розвитку, інтегрованою частиною якого є адекватна взаємодія дитини з учителями, колективом однолітків. Не можна говорити про успішність навчання обдарованих учнів за наявності їх дезадаптації в умовах школи.

Психолого-педагогічні чинники природи адаптації обдарованих дітей вивчала В. Паненкова. Питанням вікового розвитку особистості присвячені праці Г. Блюма, І. Кулагіної. Проблеми сімейного та шкільного виховання обдарованої дитини висвітлені в роботі О. Савенкова. Вплив освітнього середовища на розвиток здібностей та психічний стан учнів розглядала Н. Макаренко. Значний вклад у вивчення міжособистісного спілкування та адаптації як людини внесли Г. Сельє, Л. Фестінгер та ін. Відомий американський психолог Р. Стернберг дослідив природу адаптації як невід'ємну частину інтелектуальної обдарованості особистості.

Проте проблема адаптації інтелектуально обдарованих учнів початкової школи як інтегрованої частини процесу ефективного навчання науковцями не розглядалась.

Мета статті полягає в теоретичному аналізі природи шкільної дезадаптації та визначенні шляхів її подолання для поліпшення якості навчання та розвитку інтелектуально обдарованих учнів початкової школи.

Інтелектуально обдаровані учні початкової школи – це певна категорія дітей, які становлять незначну частину і відрізняються від інших, по-перше, за когнітивними і, по-друге, емоційними ознаками. На думку вче-

них, їх можна виявити за спеціальними тестами інтелекту, де коефіцієнт їх розумового розвитку (IQ) становить 160–200 балів.

Відомий американський психолог Р. Стернберг стверджує, що інтелект – це, насамперед, розумова активність, що спрямована на адаптацію до умов оточення. Основними ознаками цього феномену, на думку вченого, є певні зразки поведінки людини, такі як можливість сприймати інших такими, якими вони є, визнавати помилки, проявляти інтерес до світу загалом, приходити на зустріч вчасно і усвідомлювати несправедливість та проблеми суспільства [9, с. 57].

Проте у психолого-педагогічному дискурсі існують різні погляди на природу адаптації. Прибічники соціокультурної концепції вважають, що ступінь соціальної адаптації особистості визначається характером її емоційного самопочуття [6]. Біхевіористи у ролі головного чинника людської поведінки розглядають оточення [1, с. 209]. Представники когнітивного напрямку вважають, що мислення керує емоційними реакціями, мотивами та поведінкою [7].

Але адаптацію варто вважати важливим моментом періоду навчання інтелектуально обдарованої дитини у початковій школі, бо процес адаптації, як визначає дослідниця В. Паненкова, є проявом та розвитком обдарованості, становленням дитячої індивідуальності в освітньому середовищі [5, с. 24]. Крім того, у цьому віці дитина починає відчувати себе як особистість і визначати своє місце у системі суспільних стосунків, висувати вимоги до однолітків, розуміти авторитет учителя, дотримуватися норм поведінки, розвивати пізнавальне ставлення до дійсності, гостроту сприйняття, уяву, працездатність [2, с. 75].

На жаль, незважаючи на те, що інтелектуальна обдарованість, зазвичай зустрічається органічно вписаною в життя школи, у своїй поведінці, навчанні та психологічному стані обдарована дитина наближається до дитини дезадаптованої: у неї частіше, ніж у інших, виникають соціально-психологічні труднощі у пристосуванні до оточення.

Так, згідно з дослідженнями Р. Стернберга, адаптація складається із намагань людини досягти відповідності між собою і своїм оточенням. Однак, якщо ступінь відповідності нижче тієї, котру особистість вважає задовільною для свого життя, то така лінія поведінки оцінюється як дезадаптація [9, с. 46].

Дослідник Б. Яншиша виявляє три форми шкільної дезадаптації [8, с. 353]:

- непристосованість до предметного аспекту навчальної діяльності;
- невміння увійти у темп шкільного життя;
- невміння довільно керувати своєю поведінкою.

Варто підкреслити, що ризик виникнення у обдарованих дітей проблем з ровесниками з'являється у тому випадку, коли реальний рівень здібностей високоінтелектуальних дітей не розуміють оточуючі: різниця у розумовому розвитку між високообдарованими дітьми та їх однолітками, у

яких IQ менш 180 балів, настільки велика, що приводить до соціальної ізоляції обдарованих учнів і розглядається як аномальна непристосованість до життя в суспільстві.

Основна проблема цих дітей міститься в несприйнятті їх не тільки однолітками, а й найчастіше, педагогами. Дослідження підтверджують той факт, що невідповідні фахівці негативно налаштовані щодо високообдарованих дітей, адже ті створюють певну загрозу їх авторитету. Такі вчителі часто використовують тактику кількісного збільшення завдань, а не якісної їх зміни, працюють без задоволення, без творчого підходу, не підвищують свій професійний рівень. Учні не відчувають свободи учіння, бояться проявляти зацікавленість до предметів, виконуючи вказівки педагогів. Зрозуміло, що в такій ситуації не доводиться говорити про творчий підхід до навчання. Насправді проблема в роботі з інтелектуально обдарованими учнями виникає у вчителя, який не володіє відповідними професійними якостями: ідентифікацією форм і методів навчання, розробкою навчальних програм, міцними знаннями з психології відносно обдарованих дітей. У той час, головне завдання вчителя початкової школи – створити умови для прояву і розвитку природних інтелектуальних здібностей учнів, як зазначає академік Н. Маслоу, "... тільки вчитель може системно вчити та виховувати, турбуватися та формувати знання, спостерігати зростання та чекаючи урожаю інтелекту" [3, с. 9].

Як свідчить аналіз психолого-педагогічної літератури, дезадаптація обдарованих дітей сприймається педагогами як неуспішність, девіантність, асоціальна агресивна поведінка. Так, при наявності дезадаптації інтелектуально обдаровані діти навіть можуть отримати характеристику порушників дисципліни, неспроможних зосередитися.

Можливо, внаслідок розходжень між домаганнями і реальними можливостями у талановитій особистості виникають емоційні вибухи, підвищена стурбованість, протиставлення себе одноліткам, вчителям, демонстративна зневага до правил шкільного життя, байдуже та пасивне ставлення як до окремих предметів, так і до навчання загалом, або навіть повна відмова відвідувати школу [4, с. 93]. Крім того, дезадаптація дитини проявляється не тільки у поведінці, а й у її внутрішньому стані (вхід у себе, апатичність, незацікавленість у спілкуванні) та в навчанні (низькій навчальній мотивації, демонстративному або тривожному стані, ігноруванні завдань вчителя, відсутності найпростіших знань із певних предметів у поєднанні з успіхами з інших).

Відсутність інтересу до пізнавальної діяльності веде до зниження активності ментальних здібностей людини – пам'яті, уваги, інших функцій інтелекту [5, с. 27].

Таблиця 1

**Зведена таблиця поняття шкільної дезадаптації
інтелектуально обдарованих учнів початкової школи**

Причини	Наслідки	Шляхи подолання
<ul style="list-style-type: none"> - Нерозуміння однолітками; - невиявлення обдарованих учнів вчителями; - навчання не в спеціалізованих окремих групах або школах; - невідповідність фахівців до роботи з високообдарованими учнями; - негативне оцінювання обдарованості з боку педагогів 	<ul style="list-style-type: none"> - Відсутність інтєресу до навчання; - відставання у навчанні при високому інтелекті або повна відмова відвідувати школу; - неорганізованість, неухважність, безвідповідальність; - тривожність; - руйнування мотивації під впливом негативних чинників у школі або вдома 	<p>Психолого-педагогічний супровід:</p> <ul style="list-style-type: none"> - взаємодія педагогів, психологів із батьками з метою підвищення рівня їх знань щодо виховання інтелектуально обдарованих дітей; - співбєсїда з дитиною і батьками, під час якої слід установити причини порушення навчальних навичок і надати рекомендації; - підготовка фахівців та їх постійне професійне зростання, самоаналіз роботи з інтелектуально обдарованими учнями; - застосування особистісно орієнтованого підходу до навчання; - визначення режиму навантаження учня; - відбір обдарованих учнів та їх навчання в окремих групах або спеціальних освітніх закладах; - розробка нових методів та прийомів викладання, які необхідно ввести у шкільну програму з урахуванням здібностей учнів; - контроль за нервово-фізичним навантаженням школяра; - методична допомога вчителям у підготовці та реалізації індивідуальної програми навчання; - тренінгова робота з дитиною, спрямована на розвиток самосвідомості, глибокого розуміння своїх здібностей та можливостей; - формування в обдарованих учнів ціннісного ставлення до себе; - навчання соціально-психологічним навичкам та умінням встановлювати адекватні відносини з оточуючими, розуміння своїх почуттів у спілкуванні, конструктивне вирішення конфліктів; - застосування ефективних природовідповідних методів та прийомів викладання

Таким чином, соціальні чинники можуть як сприяти, так і гальмувати розвиток обдарованості. Наприклад, одному учневі для успішної діяльності необхідна конкуренція, суперництво, іншому – соціальна кооперація, співробітництво, третьому – соціальна підтримка [5, с. 50]. Справді талановита дитина розуміє більше не власну обдарованість, а свою відмінність від інших, у зв'язку із своїм психічним і особистісним розвитком проявляє прагнення до

більш значущого місця у житті, до виконання нової, важливої не лише для неї, а й для інших діяльності. Реалізуючи це прагнення, вона вступає у суперечність зі стилем свого життя, її перестає задовольняти гра [5, с. 27]. Такі діти мають потребу в друзях не за віком, а за інтелектом. Звідси при навчанні їм недостатньо тільки збагачення, необхідне радикальне прискорення, можливо, у поєднанні з кількома переходами через клас, розподілом у часі, або спеціалізовані школи із спеціальними навчальними програмами.

Отже, сьогодні мета роботи вчителя – організувати процес навчання, що сприяв би активізації інтелектуальних здібностей учнів, зберігав їх гідність при умові безболісної взаємодії з дитиною у процесі формування знань, умінь, навичок та способів пізнавальної діяльності, що неможливо без адекватної адаптації учнів у шкільному середовищі.

Слід зазначити, що у молодших класах дитина відкрита до зовнішнього впливу. Тому робота вчителя повинна охоплювати такі аспекти, як створення атмосфери взаємодії, надання допомоги в особистісному розвитку, сприяння в прийнятті дитиною самоцінності. Всі ці питання викликають постійне підвищення рівня професійних знань та майстерності вчителя, гнучкість, співпрацю з психологами, іншими вчителями, з батьками.

Отже, для уникнення проблем з дезадаптацією обдарованої особистості у початковій школі та набуття дитиною упевненості у своїх силах та підвищенні її інтересу до навчання, прагненні пізнавати нове, потрібні як ефективні психолого-педагогічні методи, що сприятимуть досягненню дитиною успіху в навчальній та соціальної діяльності, так і здатність вчителя зробити процес освіти не суворо керованим, а природовідповідним та саморозвивальним.

Висновки. Згідно з дослідженням Р. Стернберга, адекватна адаптація є одним із основних показників інтелекту особистості. Таким чином, ми дійшли висновку, що поняття “шкільна дезадаптація” інтелектуально обдарованих учнів в умовах початкової школи зумовлена саме негативним психологічним характером соціального оточення обдарованої дитини, де значне місце посідає такий чинник, як стан емоційної сфери школяра, тривожність якого впливає на успішне оволодіння знаннями та вміннями у процесі навчання.

Отже, робота над прийняттям дорослими обдарованої дитини повинна носити як методичний характер, спрямований на створення комфортного освітнього середовища для дитини, що задовольняє її інтереси та розвиває інтелект, так і консультативний, спрямований на покращення організації соціального життя обдарованої дитини, розширення та поглиблення її знань про світ, який знаходиться за межами власних понять.

Для вирішення питання виникнення певних суперечностей у системі навчання інтелектуально обдарованих учнів початкової школи метою нашого подальшого дослідження є проблема ефективного виявлення таких учнів.

Список використаної літератури

1. Блюм Г. Психоаналитические теории личности / Г. Блюм. – Москва : КСП, 1996. – 247 с.

2. Кулагина И. Ю. Возрастная психология / И. Ю. Кулагина // Развитие ребенка от рождения до 17 лет : учеб. пособ. / И. Ю. Кулагина. – 3-е изд. – Москва : Изд-во УРАО, 1997. – 176 с.
3. Маслова Н. В. Периодическая система законов образования / Н. В. Маслова. – Москва : Институт холодинамики, 2009. – 179 с.
4. Менчинская Н. А. Проблемы учения и умственного развития школьника / Н. А. Менчинская. – Москва : Педагогика, 1989. – 218 с.
5. Паненкова В. Ю. Психолого-педагогічні чинники адаптації обдарованих дітей до умов початкової школи : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / В. Ю. Паненкова. – Острог, 2014. – 241 с.
6. Селье Г. Стресс без дистресса / Г. Селье. – Москва : Прогресс, 1979. – 123 с.
7. Фестингер Л. Теория когнитивного диссонанса / Л. Фестингер. – Санкт-Петербург : Ювента, 1999. – 317 с.
8. Яншина Т. Труднощі діагностики обдарованих дітей / Т. Яншина // Навчання і виховання обдарованої дитини: теорія і практика : зб. наук. праць / І. С. Волощук (гол. ред.) та ін. – Київ : Інститут обдарованої дитини, 2012. – Вип. 8. – С. 351–356.
9. Sternberg R. J. Beyond IQ: A triarchic theory of human intelligence / R. J. Sternberg ; пер. с англ. и науч. ред. проф. А. А. Алексеева. – Cambridge : Cambridge University Press, 1985. – XVI. – 411 p.

Стаття надійшла до редакції 21.08.2015.

Сапрунова Е. Г. Адаптация интеллектуально одаренных учащихся начальной школы как интегрированная часть процесса эффективного обучения

В статье рассмотрены особенности адаптации интеллектуально одаренных учащихся начальной школы как интегрированной части процесса эффективного обучения. Исследуются основные причины развития школьной дезадаптации у младших школьников, раскрываются ее основные характеристики и последствия. Определены принципы адекватного взаимодействия школы с одаренными детьми с целью улучшения качества образования.

Ключевые слова: дезадаптация, интеллектуально одаренные ученики, обучение, начальная школа, школьная адаптация.

Saprunova Y. Adaptation of Intellectually Gifted Primary School Pupils as an Integrative Part of Effective Training

Features of school adaptation of intellectually gifted primary school pupils as an integrative part of effective training are considered in the article. The content of the notion "school adaptation" is analyzed. The main causes of the development of primary school pupils' disadaptation as misunderstanding by classmates, misidentification by teachers, negative teachers' relationship and bad qualification are studying with the aim to design a system of psychologo-pedagogical conditions for forming competence in future primary school teachers about the communication with gifted children: taking into account teachers' level of their professional knowledge in such fields as pedagogy, psychology, physiology about the phenomenon of giftedness as the basis for the effective development of intellectually gifted pupils.

The author presented characteristics and an effect of gifted primary school children's disadaptation: the absence of the interest to learn, failing in school curriculum or giving up going to school, showing pupils' lack of organization, attention, responsibility or feeling anxiety, having a lower level of learning motivation as destructive factors of full personal development.

Analyzing the scientific literature the author defined principles of the adequated communication between school and pupils with the aim to make the quality of education better.

Key words: disadaptation, intellectually gifted pupils, training, primary school, school adaptation.